

MAREK FIAŁKOWSKI OFMConv

INSPIRACJE KONSTYTUCJI DUSZPASTERSKIEJ O KOŚCIELE W ŚWIECIE WSPÓŁCZESNYM DLA TEOLOGII ZNAKÓW CZASU

INSPIRATIONS OF THE *APOSTOLIC CONSTITUTION ON THE CHURCH* IN THE MODERN WORLD FOR THEOLOGY OF SIGNS OF THE TIMES

Abstract: The theology of signs of the times is an essential element of the pastoral strategy of the Church and is one of the basic theological categories related to properly discovering the mutual relations between the Church and the world. The development of that theology began during the pontificate of John XXIII, who brought back the expression “signs of the times” in ecclesial terminology and gave it new meaning. The idea of “the signs of the times” has made its imprint on the teachings of Vatican II. This article is an attempt to present the inspirations for the theology of the signs of the times contained in the Apostolic constitution *On the Church in the Modern World*. For that purpose the expression “signs of the times” was explained, which as of yet has no explicit definition. The article then presents the recommendations formulated by the *Gaudium et spes* on the ways of interpreting the signs of the times. At the end the objectives of recognition and study of the signs of the times by the Church were disclosed.

Key words: Second Vatican Council, *Gaudium et Spes*; the signs of the times; theology of the signs of the times; the Church and the world

Teologia znaków czasu jest elementem duszpasterskiej strategii Kościoła, a także jedną z podstawowych kategorii teologicznych związanych z właściwym odczytaniem wzajemnych relacji Kościoła ze światem. Można ją także uznać za ważne narzędzie dialogu i otwarcia Kościoła na świat współczesny¹. Jej rozkwit

Dr hab. MAREK FIAŁKOWSKI OFMConv – kierownik Katedry Teologii Pastoralnej w Instytucie Teologii Pastoralnej i Katechetyki, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II; adres do korespondencji: Al. Raławickie 14, 20-950 Lublin; e-mail: jdzskot@kul.lublin.pl

Fr. Dr. hab. MAREK FIAŁKOWSKI, OFMConv – the head of the Chair of Pastoral Theology at the Institute of Pastoral Theology and Catechetics in the Faculty of Theology; John Paul II Catholic University of Lublin; address for correspondence: Al. Raławickie 14, 20-950 Lublin; e-mail: jdzskot@kul.lublin.pl

¹ J. GOCKO, *Kościół obecny w świecie – posłany do świata. Teologiczno-społeczne aspekty posłannictwa Kościoła w świecie po Soborze Watykańskim II*, Lublin: Wydawnictwo KUL 2003, s. 225.

nastąpił wraz z pontyfikatem Jana XXIII, który przywrócił do terminologii kościelnej niemal zapomniane wyrażenie „znaki czasu”, nadając mu nowe, szersze niż w Biblii znaczenie. Idea znaków czasu znalazła swoje odbicie w nauczaniu Vaticanum II, a samo wyrażenie „znaki czasu” użyte zostało w soborowych dokumentach w sensie ogólnym, nadanym mu przez Jana XXIII i Pawła VI².

Prezentując inspiracje płynące z nauczania Soboru Watykańskiego II, a zwłaszcza *Konstytucji duszpasterskiej o Kościele w świecie współczesnym*, dla teologii znaków czasu niezbędne jest ukazanie najpierw samego rozumienia pojęcia „znaki czasu”. Nie doczekano się ono dotąd jednoznacznego zdefiniowania, a biorąc pod uwagę jego częste, nie zawsze uzasadnione używanie można się spodziewać, że podzieli ono los terminów nadużywanych, które już niewiele znaczą i niemal zawsze wymagają dokładnego sprecyzowania. Kolejnym koniecznym elementem wydaje się prezentacja wskazań sformułowanych przez *Gaudium et spes*, które dotyczą sposobów interpretacji znaków czasu. I wreszcie, ważne jest ukazanie celu rozpoznawania i badania znaków czasu, co jest czynnością trudną, ale konieczną w życiu Kościoła każdej epoki i szerokości geograficznej.

I. CZYM SĄ ZNAKI CZASU? „ZNAKI OBECNOŚCI ALBO ZAMYŚLU BOŻEGO” (KDK 11)

Konstytucja duszpasterska o Kościele w świecie współczesnym przesiąknięta jest ideą znaków czasu, choć samo wyrażenie „znaki czasu” pojawia się w niej tylko raz w numerze 4. Jednak idee znaków czasu możemy odnaleźć jeszcze w dwóch fragmentach: w numerze 11 i numerze 44. Cały wspomniany numer 4, jak i bezpośredni kontekst tej wypowiedzi, choć bardzo syntetyczny, stanowi ważny impuls dla rozwoju teologii znaków czasu.

Dokumenty Soboru Watykańskiego II używają zamiennie na określenie „znaki czasu” wyrażenia „wydarzenia, potrzeby i pragnienia”, w których należy poszukiwać prawdziwych „znaków obecności albo zamysłu Bożego” (KDK 11). Z kolei w numerze 44 zamiast wyrażenia „znaki czasu” mamy określenie „różne formy

² Głównym problemem, na który zwracali uwagę uczestnicy Soboru Watykańskiego II, była niejasność co do rozumienia terminu „znaki czasu”. Bibliści katolicy i protestancy obserwatorzy domagali się uściślenia znaczenia tego terminu. „Znaki czasu” to wyrażenie biblijne wypełnione treścią chrystologiczną i eschatologiczną. Tymczasem teksty soborowe odnoszą to wyrażenie do współczesnych wydarzeń i zjawisk, co mogło sprawiać wrażenie pewnego nadużycia. Pod wpływem tego typu dyskusji opuszczono w soborowych dokumentach odnośnik do Ewangelii św. Mateusza i przyjęto, że wyrażenie „znaki czasu” jest rozumiane przez Sobór Watykański II w sensie ogólnym, nadanym mu przez dokumenty Jana XXIII i Pawła VI, a nie w sensie ściśle biblijnym. Zob. G. POTARZYŃSKI, „Znaki czasu” w *Kościele soborowym*, „Życie Katolickie”, 4 (1985), nr 6, s. 90-91; A. ŻYNEL, *Znaki czasu*, „Znak”, 21 (1969), nr 186, s. 1580-1581.

wypowiedzi naszych czasów”, które Kościół – Lud Boży ma „wysłuchiwać, rozważać i interpretować” (KDK 44). Można to potraktować jako interpretację wyrażenia „znaki czasu”. W ten sposób znaki czasu przypisane zostałyby do porządku zbawienia i traktowane jako znaki nadziei. Ukazuje to niezbędną teologiczną konieczność określenia interesującego nas terminu³.

Należy się zgodzić z opinią niektórych komentatorów dokumentów *Vaticanium II*, że nastąpiła pewna ewolucja terminu „znaki czasu”. Polegałaby ona na coraz większym odchyleniu od wizji znaków czasu zaproponowanej przez Jana XXII, u którego były one przede wszystkim znakami ufności i nadziei co do dalszych losów Kościoła i świata. Według konstytucji apostołskiej *Humanae salutis* pełnią one rolę pozytywnych pomostów i środków komunikacji między Kościołem i światem, w celu urzeczywistnienia zamiaru Boga. Są tymi rzeczywistościami, którymi dysponuje Opatrzność, aby mógł zaistnieć pokój i ład chciany przez Boga, widzialnymi dla tego, kto patrzy oczyma wiary⁴.

Kolejne redakcje *Konstytucji duszpasterskiej o Kościele w świecie współczesnym* zapoznają pierwotne znaczenie znaków czasu jako odznak ufności i nadziei. Zostały one natomiast ujęte jako ważne i istotne wydarzenia dotyczące rzeczywistości społecznej, które należy poddać uprzedniemu rozpoznaniu w celu stwierdzenia, czy są prawdziwe, to znaczy, aby rozpoznać, czy odpowiadają one Bożemu zamysłowi. Zatem znakami czasu będą wszelkie fenomeny, które przez swoje ogólne właściwości i wielką częstotliwość charakteryzują daną epokę, i w których wyrażają się oczekiwania i dążenia żyjących ludzi. Rzeczywistości te muszą zostać poddane ewangelicznemu rozeznaniu⁵.

Charakterystyczne cechy współczesnego świata *Konstytucja duszpasterska o Kościele w świecie współczesnym* wylicza w numerach 4-10. Zastosowano tutaj metodę wykorzystaną wcześniej w nauczaniu papieża Jana XXIII: punkt wyjścia stanowi opis i analiza sytuacji człowieka we współczesnym świecie, naznaczonym dynamicznymi przemianami, od których przechodzi się do teologicznej refleksji nad wspomnianymi zjawiskami.

³ M. FIAŁKOWSKI, *Znaki czasu. Próba definicji w świetle polskich publikacji teologicznych po Soborze Watykańskim II*, „Teologia Praktyczna”, 12 (2011), s. 200.

⁴ „Wielu zniechęconych widzi jedynie ciemności ciężące nad obliczem ziemi. My zaś, przeciwnie, pragniemy potwierdzić i głosić całą naszą ufność w Zbawicielu naszym, który nie odszedł od odkupionego przez siebie świata. Co więcej, stosując się do polecenia Jezusa, by umieć rozróżniać ‘znaki czasów’ (por. Mt 16,4), wydaje Nam się, że wśród tylu mroków dostrzegamy niemało odznak, które powalają żywić nadzieję, co do losów Kościoła” (JAN XXIII, *Konstytucja apostołska „Humanae salutis”*, w: K. RYBACKA (red.), *Aby byli jedno... Wybór przemówień*, Warszawa: PAX 1979, s. 59; zob. J. SIEG, *Znaki czasu. Nowe spojrzenie Kościoła na świat*, „Ateneum Kapłańskie”, 6 (1969), nr 364, s. 216-217).

⁵ J. GOCKO, *Kościół obecny w świecie*, s. 211-213.

II. INTERPRETACJA ZNAKÓW CZASU. „BADANIE ZNAKÓW CZASU I ICH INTERPRETOWANIE W ŚWIETLE EWANGELII” (KDK 4)

Interpretacja znaków czasu jest integralną częścią pastoralnej i społecznej strategii Kościoła⁶. Rozeznawania i wyjaśnianie znaków czasu musi dokonywać się w świetle wiary (KDK 4), w świetle Ewangelii (KDK 11), w świetle słowa Bożego (KDK 44)⁷, a więc w duchu chrześcijańskiej kairologii. *Konstytucja duszpasterska o Kościele w świecie współczesnym* przyjęła z metodologiczno-formalnego punktu widzenia „światła Ewangelii” jako hermeneutyczną podstawę dla wyjaśniania znaków czasu. Jest to ważne nie tylko dla kwestii interpretacji znaków czasu, ale także do zrozumienia właściwej autonomii rzeczy doczesnych. Rzeczy doczesne winny być dostrzegane „w” (*in*) świetle Objawienia, a nie „z” (*ex*) Objawienia. Prawdy ludzkiego życia nie wynikają jako takie wprost z Ewangelii, lecz winny być rozjaśnione w jej świetle. Teologiczna refleksja Kościoła musi być poprzedzona znajomością rzeczy, ale Ewangelia nie występuje tutaj jako źródło poznania (*ex Evangelio*), lecz raczej jako pomoc poznawcza (*in* lub *sub lumine Evangelii*)⁸.

Kościół, świadomy asystencji Ducha Świętego, podejmuje wysiłek rozpoznawania znaków czasu. Jak pokazuje historia, a zwłaszcza czasy po Vaticanum II interpretacja znaków czasu nie jest łatwym zadaniem. W teologii znaków czasu nadal brakuje dobrego i jasnego kryterium rozróżnienia, co jest, a co nie jest znakiem czasu. Historia pełna jest przykładów niedostrzeżenia na czas znaków czasu oraz niewłaściwej ich interpretacji. Można wyróżnić liczne propozycje interpretacji znaków czasu, które mają ze sobą wiele punktów wspólnych, co pozwala na ukazanie ogólnego schematu tej interpretacji.

W celu zrozumienia znaków czasu należy wyjść od rzeczywistości historycznej i analizy współczesnego świata. Konieczna jest tutaj duża ostrożność, aby wszystkich zjawisk społecznych nie nazywać znakami czasu. Niezbędna jest także pomoc nauk pozateologicznych, dzięki którym można opisać zjawiska i procesy społeczne oraz próbować określić, które z nich posiadają rangę znamion danej epoki. Kolejnym krokiem jest analiza teologiczna wyodrębnionych znamion epoki prowadząca do dostrzeżenia poprzez te znaki głosu Pana historii, przekazującego człowiekowi jakieś orędzie i apelującego o konkretne działanie⁹.

Obowiązek badania znaków czasu spoczywa na całej wspólnotie Kościoła (KDK 44) i na poszczególnych jej członkach. Chodzi tutaj o odkrywanie działającego w historii Boga: Chrystus zmartwychwstały jest obecny i uczestniczy w histo-

⁶ Tamże, s. 211.

⁷ *Sub luce Evangelii*, względnie *in lumine Evangelii*; *sub lumine Christi*, *sub luce Revelationis*, *sub lumine Verbi Divini* i inne.

⁸ J. GOCKO, *Kościół obecny w świecie*, s. 223-225.

⁹ S.C. NAPIÓRKOWSKI, *Jak uprawiać teologię*, wyd. II, Wrocław: TUM 1994, s. 42.

rii ludzkości i w historii każdego człowieka mocą swego Ducha. Cały Kościół jest bezpośrednim podmiotem rozeznania znaków czasu, jest lektorem, interpretatorem i sędzią znaków czasu. Dokumenty soborowe podkreślają rolę duszpasterzy, teologów (KDK 44) i świeckich – zwłaszcza specjalistów, dla których świat jest szczególnym polem ich aktywności i realizacji własnego powołania (DP 9). Obowiązek badania znaków czasu jest przypisany Kościołowi począwszy od pasterzy aż po „zwykłych” wiernych. Wydaje się również, że w rozeznawaniu znaków czasu swój wkład mogą mieć także chrześcijanie innych wyznań, a w pewnych sytuacjach nawet ludzie niewierzący¹⁰.

III. CEL ROZEZNAWANIA I INTERPRETACJI ZNAKÓW CZASU. „ABY OBJAWIONA PRAWDA MOGŁA BYĆ ZAWSZE DOKŁADNIE UJMOWANA, LEPIEJ ROZUMIANA I WŁAŚCIWIE PRZEDSTAWIANA” (KDK 44)

Wyrażenie „znaki czasu” użyte zostało w *Konstytucji duszpasterskiej o Kościele w świecie współczesnym* w kontekście misji Kościoła. Rozeznawanie znaków czasu nie jest jedynie zaleceniem czy radą, ale obowiązkiem Kościoła, który winien je badać i oceniać w świetle Ewangelii. Zadanie to można uznać za stałą czynność Kościoła, gdyż łączy się integralnie z realizacją podstawowej misji Kościoła, czyli kontynuacją misji Jezusa Chrystusa.

Cel badania i wyjaśniania w świetle Ewangelii znaków czasu przez Kościół ma charakter pastoralny (por. KDK 4, 44). Chodzi o to, aby Kościół biorąc pod uwagę mentalność współczesnego człowieka, mógł do niego dotrzeć ze swoim przesłaniem, odpowiadając człowiekowi na odwieczne pytania dotyczące jego egzystencji. Wymaga to znajomości i zrozumienia świata, w którym żyje współczesny człowiek. Paweł VI, w duchu nauczania Jana XXIII i Soboru Watykańskiego II, widział badanie znaków czasu jako bodziec do odnowy Kościoła. Kościół działając we współczesnych czasach, powinien korzystać z nowoczesnych osiągnięć myśli ludzkiej, co wymaga od niego przystosowania się do współczesnej mentalności. Stosowane w przeszłości metody i środki nie zawsze przystają do dzisiejszych czasów, zaś kurczowe trzymanie się utartych metod nie można uważać za ideał doskonałości¹¹.

Należy podkreślić, że w numerze 11 *Gaudium et spes* na pierwszym planie znajduje się idea znaków czasu jako źródła objawiania się woli Bożej w stosunku do człowieka. Znaki czasu tworzą na swój sposób miejsce teologiczne, w którym należy szukać wezwań i podszeptów Ducha Świętego. Przejawia się w nich zatem

¹⁰ J. GOCKO, *Kościół obecny w świecie*, s. 216-217, przyp. 222.

¹¹ PAWEŁ VI, *Przemówienie o odczytywaniu znaków czasu*, 16.04.1969, „Miesięcznik Diecezji Gdańskiej”, 14 (1970), nr 12, s. 380; G. POTARZYŃSKI, „Znaki czasu”, s. 95.

wola Boża w stosunku do ludzkości. Wynika z tego, że obok Objawienia jest jeszcze jedno źródło poznania woli Bożej w stosunku do człowieka oraz Jego obecności wśród ludzi, mianowicie wspomniane znaki czasu. Oba te źródła muszą być pojmowane i interpretowane we wzajemnym odniesieniu¹².

W świetle nauczania Soboru Watykańskiego II znaki czasu to zjawiska, wydarzenia i procesy, w których przejawia się działanie Ducha Świętego, ingerujące w dzieje ludzkości przez pobudzanie i oświecanie ludzkich serc. Jan Paweł II nauczał, że „znaki czasu Sobór Watykański II określa jako [...] znaczące przejawy obecności i działania Ducha Bożego w dziejach”¹³. Zjawiska te wymagają konfrontacji z nauką ewangeliczną i zaangażowaniem chrześcijan w kierunku poszerzania tych zjawisk lub ich przemiany. Kościół nie może być obojętny wobec tych wydarzeń, zjawisk i procesów, gdyż albo z nich samych, albo z Ewangelii z nimi skonfrontowanej wynika wezwanie do działania¹⁴. Znaki czasu można zatem uznać za stale aktualizowane ze strony Boga wezwanie kierowane do człowieka, poszczególnych ludzi i całych społeczeństw w konkretnym momencie historii i w określonych okolicznościach¹⁵.

Według Pawła VI znaki czasu stanowią wyodrębnione, zindywidualizowane w czasie, to znaczy w biegu wydarzeń, znaki, które mogą nam dać wiadomość o wiecznej Opatrzności lub mogą być objawem jakiegoś stosunku do Królestwa Bożego w jego tajemniczej działalności; czy też objawem możliwości, dyspozycji, wymaganiami stawianymi działalności apostołskiej. Znaki czasu według tego ujęcia byłyby teologiczną interpretacją współczesnej historii, wykrywaniem zamysłu Bożego i ekonomii transcendentnej w toku wydarzeń, które do Jezusa Chrystusa prowadzą i od Chrystusa dochodzą¹⁶.

Pojęcie znaki czasu przyczyniło się do ożywienia teologicznej refleksji nad Kościołem i światem, a także nad ich wzajemnymi odniesieniami. Z jednej strony w znakach czasu możemy odkryć syntezę epoki, ze wszystkimi jej trwałymi ten-

¹² M.D. CHENU, *Znaki czasu refleksja teologiczna*, „Chrześcijanin w Świecie”, 1 (1969), nr 1, s. 50; J. MAJKA, *Metodologia nauk teologicznych*, Wrocław: Wydawnictwo Wrocławskiej Księgarni Archidiecezjalnej 1981, s. 244.

¹³ JAN PAWEŁ II, *Duch a „znaki czasu”*. Przemówienie na audiencji generalnej, 23.09.1998, OsRomPol, 20 (1999), nr 1, s. 46.

¹⁴ J. MAJKA, *Sens „znaków czasu”*, „Chrześcijanin w Świecie”, 1973, nr 1, s. 9.

¹⁵ P. NITECKI, *Rozpoznać znaki nowych czasów. Nad przesłaniem Jana Pawła II po Wielkim Jubileuszu chrześcijaństwa*, Warszawa: PAX 2002, s. 135; A. ZUBERBIER, *Znaki czasu*, w: A. ZUBERBIER (red.), *Słownik teologiczny*, wyd. II, Katowice: Księgarnia św. Jacka 1998, s. 691.

¹⁶ PAWEŁ VI, *Przemówienie o odczytywaniu znaków czasu*, s. 380; G. POTARZYŃSKI, „Znaki czasu”, s. 95.

dencjami, wydarzeniami, pragnieniami, a nieraz także dramatai. Z drugiej strony pojęcie znaki czasu, poprzez odniesienie do historii zbawienia, objawia ostateczny sens danej epoki, który zawarty jest w zamiarze i woli Boga. W ten sposób znaki czasu stają się wskaźnikami ewolucji dziejów zbawienia w ludzkiej historii i stanowią, obok Objawienia, źródło poznania i oceny ludzkiej rzeczywistości¹⁷.

Wypracowana na Soborze Watykańskim II i rozwijana po nim teologia znaków czasu może być z jednej strony traktowana jako nowe spojrzenie na źródła teologii jako nauki, a z drugiej jako rozszerzenie dyskursu teologicznego na coraz to inne dziedziny egzystencji człowieka. Dotyczy to szczególnie teologii pastoralnej, teologii moralnej i katolickiej nauki społecznej, dyscyplin w których kategoria znaków czasu znajduje szczególne odbicie. Teologia znaków czasu, będąca w pewnym sensie pochodną teologii rzeczywistości ziemskich, ma swój fundament w egzystencjalnym wymiarze powołania chrześcijańskiego. Powołanie człowieka wpisuje się zawsze w konkretną rzeczywistość świata, czyli w konkretne uwarunkowania ludzkiego życia i przekracza wąsko rozumiany wymiar indywidualny. Musi być ono otwarte na współdziałanie w przekształcanie całej społeczności ludzkiej.

Istotne w rozwoju teologii znaków czasu okazało się przekonanie, że teologia nie może w swojej refleksji pomijać szerokiego, aktualnego kontekstu danego zagadnienia. Rzeczywistość świata ma swój faktyczny wkład w rozwój samoświadomości Kościoła i w rozwój jego doktryny. Znaki czasu nieustannie zobowiązują Kościół do nowych i bardziej zrozumiałych ujęć w dawaniu odpowiedzi na odwieczne pytania, co pośrednio przyczynia się do rozwoju i ubogacania jego nauczania. Gdyby tego zabrakło, teologia stałaby się zamkniętym hermetycznie systemem teoretycznym.

Znaki czasu stają się płaszczyzną prawdziwego dialogu pomiędzy Kościołem i światem. Dzięki nim świat „przemawia” do Kościoła i inspiruje go do wnikliwych badań teologicznych oraz wypracowywania nowych sposobów ewangelizacji i propozycji rozwiązywania rozmaitych problemów ludzkości i świata. Wymaga to głębokiego rozeznania, pozwalającego zrozumieć i odkryć to, czego Pan oczekuje od Kościoła¹⁸.

BIBLIOGRAFIA

- CHENU M.D., Znaki czasu refleksja teologiczna, „Chrześcijanin w Świecie”, 1 (1969), nr 1, s. 47-68.
- FIĄLKOWSKI M., Znaki czasu. Próba definicji w świetle polskich publikacji teologicznych po Soborze Watykańskim II, „Teologia Praktyczna”, 12 (2011), s. 195-204.

¹⁷ S. PAWIŃSKI, *Święci jako „znaki czasu” dla Kościoła w Polsce. Nauczanie Jana Pawła II w czasie jego pielgrzymek do Polski*, Opole: RW Wydziału Teologicznego UO 2003, s. 28.

¹⁸ J. GOCKO, *Kościół obecny w świecie*, s. 397-398.

- GOCKO J., Kościół obecny w świecie – posłany do świata. Teologiczno-społeczne aspekty posłannictwa Kościoła w świecie po Soborze Watykańskim II, Lublin: Wydawnictwo KUL 2003.
- JAN PAWEŁ II, Duch a „znaki czasu”. Przemówienie na audyencji generalnej, 23.09.1998, OsRomPol, 20 (1999), nr 1, s. 46-47.
- JAN XXIII, Konstytucja apostolska *Humanae salutis*, w: K. RYBACKA (red.), Aby byli jedno... Wybór przemówień, Warszawa: PAX 1979, s. 58-62.
- MAJKA J., Metodologia nauk teologicznych, Wrocław: Wydawnictwo Wrocławskiej Księgarni Archidiecezjalnej 1981.
- MAJKA J., Sens „znaków czasu”, „Chrześcijanin w Świecie”, 1973, nr 1, s. 3-12.
- NAPIÓRKOWSKI S.C., Jak uprawiać teologię, wyd. II, Wrocław: TUM 1994.
- NITECKI P., Rozpoznać znaki nowych czasów. Nad przesłaniem Jana Pawła II po Wielkim Jubileuszu chrześcijaństwa, Warszawa: PAX 2002.
- PAWEŁ VI, Przemówienie o odczytywaniu znaków czasu, 16.04.1969, „Miesięcznik Diecezji Gdańskiej”, 14 (1970), nr 12, s. 379-382.
- PAWIŃSKI S., Święci jako „znaki czasu” dla Kościoła w Polsce. Nauczanie Jana Pawła II w czasie jego pielgrzymek do Polski, Opole: RW Wydziału Teologicznego UO 2003.
- POTARZYŃSKI G., „Znaki czasu” w Kościele soborowym, „Życie Katolickie”, 4 (1985), nr 6, s. 85-105.
- SIEG J., Znaki czasu. Nowe spojrzenie Kościoła na świat, „Ateneum Kapłański”, 6 (1969), nr 364, s. 213-225.
- ZUBERBIER A., Znaki czasu, w: A. ZUBERBIER (red.), Słownik teologiczny, wyd. II, Katowice: Księgarnia św. Jacka 1998, s. 691-692.
- ŻYNEL A., Znaki czasu, „Znak”, 21 (1969), nr 186, s. 1578-1593.

INSPIRACJE KONSTYTUCJI DUSZPASTERSKIEJ O KOŚCIELE W ŚWIECIE WSPÓŁCZESNYM DLA TEOLOGII ZNAKÓW CZASU

Streszczenie

Teologia znaków czasu stanowi istotny element duszpasterskiej strategii Kościoła oraz jedną z podstawowych kategorii teologicznych związanych z właściwym odczytaniem wzajemnych relacji Kościoła ze światem. Jej rozkwit nastąpił wraz z pontyfikatem Jana XXIII, który przywrócił do terminologii kościelnej wyrażenie „znaki czasu”, nadając mu nowe znaczenie. Idea znaków czasu znalazła także swoje odbicie w nauczaniu Vaticanum II. Artykuł jest próbą ukazania inspiracji dla teologii znaków czasu płynących z nauczania soborowej *Konstytucji duszpasterskiej o Kościele w świecie współczesnym*. W tym celu omówiono najpierw samo pojęcie „znaki czasu”, które nie doczekało się dotąd jednoznacznego zdefiniowania. Następnie zaprezentowano wskazania sformułowane przez *Gaudium et spes* dotyczące sposobów interpretacji znaków czasu. Na koniec ukazano cel rozpoznawania i badania znaków czasu przez Kościół.

Słowa kluczowe: Sobór Watykański II, *Gaudium et spes*; znaki czasu; teologia znaków czasu; Kościół wobec świata